

Darja Zaviršek

O ČASIH, KO SMO ŠE VERJELI, DA BODO OSTANKI EVROPSKEGA RADIKALIZMA V SOCIALNEM DELU ZAVELI NA VZHOD

NAMESTO UVODA

Kmalu po začetku programa Tempus je v Ljubljano prišel prvi McDonald. Spominjam se naših prijateljev, sodelavcev Tempusa Johna Southgatea in Kate White, ki sta se sprehajala po Čopovi – »njuni ulici« – in nekega jutra z grozo ugotovila, da ne bosta mogla več zajtrkovati v Konditorju. Njunjo grozo so z njima in med seboj pozneje delili tudi drugi gostje programa Tempus, ko so izvedeli za to kulinarčno imperialistično ekspanzijo. Ta anekdota ne govori le o tem, da je bila vsaj polovica predavateljev in predavateljic, ki so prišli z Zahoda, vegetarijancev, temveč daje slutiti njihov svetovni nazor, ki se pogosto kaže v banalnostih, kot so hrana, obleka in znamke avtomobilov (znamke letal in vlakov so pri tem izvzete). Večinoma so bili radikalni misleci in kritiki obstoječih socialnih politik, s tem pa tudi konformizma v socialnem delu in prevladujočih megalomanskih, a neučinkovitih institucij. Z drugimi besedami, izhajali so iz dobre stare tradicije evropskega radikalizma, ki je živel skozi številna kritična družbena gibanja, v institucijah ali mimo njih. Vsakdo od njih je v svoji državi na svoj način doživel razpad levih gibanj, atomiziranost in inertnost tako osebja kot uporabnikov psihosocialnih služb. Zato je bilo zanje sodelovanje v mednarodnem študijskem projektu v marsičem izziv, slutnja nove vizije, izhajajoče iz medkulturnega učenja, ta pa jim je dajal občutek, da je trud, ki so ga v življenju vložili za uresničitev svojih vizij, vsaj nekoliko upravičen. Veliko predavateljev in preda-

vateljic je bilo presenečenih zaradi naklonjenosti, radovednosti, angažmaja in skupne vizije pri študentkah, študentih, organizatorjih in mentorjih študija. Taka naravnost domačih študentov in študentk in predavateljev in predavateljic je goste spodbujala, da se je večina vsa leta študija nenehno vračala v Slovenijo in stala ob strani marsikateremu projektu in socialni inovaciji, ki je nastala v teh letih. Za večino študentov in mentorjev je študij pomenil kup konceptualnih, metodoloških in terminoloških sprememb, ki so pogosto zahtevali ne le učenje novega, temveč tudi »odučenje« starega. Na to sta najbolj vplivala Shulamit Ramon in David Brandon, še zlasti zadnji, ki je s svojo predanostjo in radikalizmom vedno znova zahteval, da ljudje prevprašajo svoje delo in ga izboljšujejo.

VPLIV ŠTUDIJA DUŠEVNEGA ZDRAVJA NA RAZVIJANJE ANTROPOLOŠKE PERSPEKTIVE V SOCIALNEM DELU

V času študija duševnega zdravja v skupnosti je bil v kurikulum VŠSD vpeljan predmet Socialna antropologija. Koncept predmeta je izhajal deloma iz slovenske antropološke tradicije, ki jo je pri meni zastopal moj učitelj profesor Stane Južnič, deloma pa je koncept predmeta nastal pod vplivom antropološkega študija na London School of Economics in gostujočih predavateljev v programu Tempus. Ker evropska in ameriška znanstvena praksa komajda poznata interdisciplinarne povezave med antropologijo in socialnim delom, še manj pa pomen antropološke

perspektive v znanosti socialnega dela, je bil študij duševnega zdravja zame, ki sem hotela vpeljati tako povezavo, prvi okvir konceptualnih zastavitev.

Srečala sem znanstvenice in znanstvenike, ki so to paradigmo že vpeljevali v svoje bazično in aplikativno raziskovanje. Še več, nekateri so antropološko perspektivo že uporabljali pri delu z ljudmi v hudi duševni stiski. Zgodovinarica in antropologinja Sylvia Marcos je na primer poudarjala razlike med emskim in etskim načinom antropološkega raziskovanja, ki ju je uporabljala pri raziskovanju tradicionalnih oblik mehiškega zdraviteljstva (kuranderizma). Psiholog Michael Raisch je v svoji raziskavi o osebnih podpornih mrežah ljudi z dolgotrajnimi psihiatričnimi hospitalizacijami v južni Avstriji opozoril na pomen teorije mrež, ki izhajajo iz antropologije. Antropologinje in antropologi so dodobra razvili tehniko mrež pri raziskovanju medsebojnih vezi in sistemov podpore v prvobitnejših kulturah. Nemška znanstvenica Birgit Rommelspacher je temeljila na antropoloških teorijah rasizmov in produkcije tujosti, ki so pomembni za medkulturno učenje v socialnem delu in za razumevanje današnjih rasističnih teženj v Evropi. Tudi Shulamit Ramon je v svojih predavanjih o duševnem zdravju poudarjala povezave med slednjim in etnično pripadnostjo, s katero se vse pogostejše ukvarja antropologija zdravja. Po drugi strani je italijanska antropologinja Donatella Cozzi vpelevala antropološko perspektivo tudi v samo delo z ljudmi v duševni krizi. Njene izkušnje na Centru za duševno zdravje v Tolmezzu so pokazale pomen antropološke perspektive pri prvih pogovorih z ljudmi, ki pridejo po pomoč. Antropološka paradigma namesto medicinske osredotočenosti na bolezen išče povezave med kulturo, vsakdanjim življenjem, običaji in verovanji na eni strani in duševnih zdravjem osebe, ki trpi, na drugi.

Tako so se razvili novi modeli na področju antropologije zdravja in antropologije rasizmov, še zlasti pomembni pa so postali antropološki modeli raziskovanja za socialno delo (terensko raziskovanje,

poglobljeni emski intervju, mreže, genealogije, avtobiografski palimpsest v antropološki študiji). Rabo antropološke perspektive pri delu z ljudmi (upoštevanje kulturnih razlik, kulturno zagovornišvo, antirasistično socialno delo) pa je treba v resnici šele razviti.

Poleg predavateljev in predavateljic študija Temups so na predmet socialna antropologija vplivali tudi osebni pogo- vori z antropologi in antropologinjami po svetu, kar mi je omogočil prav ta študij. Na mednarodni konferenci Duševno zdravje, rase in kulture, ki je bila leta 1993 na Bristolski univerzi, so udeleženci in udeleženke iskali povezave med zavednimi in nezavednimi stereotipi, ki obstajajo v večinskih kulturah do pripadnikov manjšinskih skupin in se kažejo na področju duševnega zdravja (gl. poročilo v *Socialnem delu* 33/1994, 3). Kulturno specifično vedenje ljudi iz manjšinskih kultur je pogosto definirano kot norost ali ne-normalnost, v sistemu duševnega zdrava in socialnega varstva pa so pogosto pre-diagnosticirani ali nerazumljeni. Njihov pogosto negotov ekonomski položaj in nevidno institucionalno izločevanje ter diskriminacija pa vplivajo na njihovo duševno zdravje. Slavna psihiatra in antropologa Suman Fernando in Ronald Litlewood sta v tej zvezi vplivala tudi na antropološko raziskovo na oddelku slovenske psihiatrične bolnice (gl. *Socialno delo* 33/1994, 1-5). V času študija v Londonu, kjer sem kot mentorica Tempusovih študentov in študentk preživela pol leta, sem iskala stike z ljudmi, ki se selijo s področja antropologije na področje socialnega dela in duševnega zdravja in nazaj. Tako sem srečala antropologinjo Christine Perring (gl. recenzijo v *Socialnem delu* 33/1994, 5), ki je ponovni vstop skupine dolgotrajnih pacientov neke londonske psihiatrične bolnišnice v skupnost definirala kot obred prehoda (*rite de passage*). Njena antropološka raziskava je bila ena tistih, ki so potrdile moje vse trdnejše prepričanje o pomenu antropoloških paradigem za znanost socialnega dela. Tudi pogovori z antropologom Ronaldom Frankenbergom so bili povezani

z antropologijo zdravja, saj dela zlasti na področju teorije telesa, ki je pomembno področje analiz, ko se znajdemo pred vprašanjem konstrukcije prizadetosti in kopičenja negativnih podob o ljudeh z različnimi prizadetostmi. Dolgi pogovori s Henrietto Moore pa so razširili moje znanje o antropologiji spolov.

Zanimivo je, da postaja dve leti pozneje, ko je bil predmet Socialna antropologija vpeljan na VŠSD, povezava med antropologijo in socialnim delom vse bolj cenjena in pomembna (prim. Canals, *Socialno delo* 34/1995, 2). Pojavlja se vse več socialnih projektov, ki poskušajo z antropološkimi metodami in modeli izdelati koncepte pomoči in socialne intervencije za ljudi s problemi v duševnem zdravju. Ameriški Inštitut za razvoj in raziskovanje (National Development and Research Institute) v New Yorku razvija v zadnjih letih na področju odvisnosti (od legalnih in ilegalnih drog) in preventivnega dela za preprečevanje okužbe z aidsom etnografsko metodo za raziskovanje in preventivno delo med različnimi skupinami prebivalstva. Znani antropolog Allen Feldamn, direktor enega od centrov omenjenega inštituta, je sam avtor antropoloških raziskovalnih metod za medkulturno raziskovanje na področju duševnega zdravja, ki že poteka tudi po evropskih državah.

Tudi za načrtovanje novih psihosocialnih služb je najpomembnejše, da izhajamo iz kulture, v kateri se nahajamo, in iz pojmovanja celostnega koncepta sveta in človeka, ki je od nje odvisen. Kot kažejo antropološke raziskave, je bila vpeljava zahodne medicine na mnoga neevropska področja vprašljiva. Bila je nemočna tako dolgo, dokler se ni spremenil tudi ustroj družbe, religija in celosten odnos do sveta in človeka. To se dobro kaže na mehiškem področju, kjer je dananšnje tradicionalno zdravljenje ohranilo močan pomen (gl. Zaviršek, *Socialno delo* 34/1995, 2).

Pogosto lahko rečemo, da je antropologija pripovedovanje zgodb, ki v svoji znani heterološki maniri vpeljuje nujni kulturni relativizem (gl. Irgl, *Socialno*

delo 34/1995, 5). Pripovedovanje zgodb, ki pokažejo življenske okoliščine in specifiko posameznega človeka, pa je ideja, ki tiči v jedru koncepta normalizacije. Čeprav je danes vse več ljudi, ki so se kot dolgotrajni uporabniki in uporabnice azilov in psihiatričnih bolnišnic vrnili v skupnost, pa je večina tudi v skupnosti občutila ne samo izolacije, temveč tudi posledice simbolne kontaminacije. Mary Douglas je v antropologiji najlepše prikazala procese simbolne zaznamovanosti, kjer je človek definiran kot nevaren, okužen, kontaminiran. Simbolna kontaminacija je nekaj, kar se pripne osebi, ki vstopi v psihiatrično mašinerijo. Oseba s psihiatrično diagnozo je nevarna in vrhu tega obsedena s silami, ki lahko okužijo drugega človeka. Nekaj podobnega je pred leti zapisala tudi Susan Sontag, ko je raziskovala metaforične razsežnosti bolezni. Ko je človek osvobojen tudi te stigme, se začne ponovno vračati v skupnost.

Prav gotovo je tema, ki jo vedno znova srečujemo na področju duševnega zdravja, opredelitev skupnosti in življenje ljudi v njej. Tako se v obdobjih, ko je družbenih in osebnih vizij malo, ljudje pogosteje obračajo nazaj kot naprej, išoč idealno »skupnost«, kjer obstaja socialna solidarnost in vzajemno življenje različnih skupin. Nihče, ki postavlja vizije v čas »prej«, ne more natančno definirati, kdaj je to zares bilo. Vseeno se včasih zdi, da potrebujemo koncept skupnosti, če hočemo govoriti o alternativah. Mary Douglas je v svojih antropoloških analizah pokazala, kako institucije kot univerza pozabljajo, se spominjajo in spet zaidejo v amnezijo, in poleg tega tudi, kako misli skupnost.

V resnici nikoli nismo imeli skupnosti, v kateri bi vladala »naravna solidarnost«, temveč je bila solidarnost značilna v tistih okoljih, kjer je bilo malo izbiri. Povedano drugače, skupnost se je vzpostavila tam, kjer je imel človek malo izgubiti, in tam, kjer je bila solidarnost diktat, njeno neupoštevanje pa je imelo nepredvidljive posledice. Socialna podpora je bila tudi socialna kontrola in narobe. Še več, antropologi in antropologinje so

odkrili tradicionalne skupnosti, kjer obstaja solidarnost kot moralna zapoved v obdobjih družbene blaginje, ko pa skupnost zajame lakota in suša, začne veljati drug niz moralnih pravil. V kriznih razmerah torej tudi v skupnostih, v katerih romantično pričakujemo socialno solidarnost, preživijo le družbene elite, revne, bolne in stare pa izpostavijo smrti. Vse to napeljuje na misel, da je današnja skupnost in solidarnost nekaj, za kar se osebe zavestno odločijo in ravnajo po tem, načelo, ki lahko prinese nova spoznanja in učenja vsem ljudem. Mreženje, solidarnost, vpljučevanje uporabnikov in zagovorništvo za samozagovorništvo morajo v socialnem delu postati nujen proces učenja, od katerega si lahko obetamo novo urbanost in vključenost vseh ljudi v določeno skupnost.

Antropološka perspektiva je torej prinesla marsikaj. Po eni strani je odprla nove teoretske modele, po drugi pa je omogočila redefiniranje tradicionalnih modelov univerzalnosti in naturalizacijske elemente v znanosti, katere produkt so tudi novi biologizmi (v medicini, razsizmih) in koncepti naravne solidarnosti nereflimiranih množic.

VPLIV ŠTUDIJA DUŠEVNEGA ZDRAVJA NA RAZVIJANJE PERSPEKTIVE SPOLOV V SOCIALNEM DELU

Perspektiva spolov je bila v socialnem delu zanemarljivo področje, kar je povezano zlasti z značilnostmi prejšnjega političnega režima in položaja socialnega dela v njem (gl. Zaviršek, *Perspectives in Social Work* 1995). Ostanke tega je bilo čutiti tudi na prvih predavanjih na temo duševnega zdravja žensk med študenti in študentkami študija Tempus. Njihova skupna značilnost je bila, da so poudarjali zlasti nesmiselnost uveljavljanja perspektive splov na področju socialnega dela in družbenih ved sploh. Pri veliko študentih in študentkah je tema zbujala nezaupanje, pri nekaterih tudi nelagodje. Mnenje večine študentov je bilo, da je govor o pomenu razlik med spoloma nepomemben, pomembno je le, da »smo vsi ljudje«.

Prva predavanja na temo ženske in duševno zdravje so imeli praktiki, ki so delovali v britanskem združenju za pospeševanje duševnega zdravja MIND. Jo Lucas in Liz Sayce, direktorici dveh različnih sektorjev v omenjeni organizaciji, sta obravnavali zlasti vpliv vsakdanjega življenja na duševno zdravje žensk, katerih psihično trpljenje se kaže v visoki porabi psihofarmakov, pogosti hospitalizaciji in številnih poskusih samomorov. S tem je bila povezana tudi kritika angleškega bolnišničnega sistema, saj ta kljub številnim raziskavam, ki dokazujejo negativne učinke mešanih bolnišničnih oddelkov, še vedno ne vpelje samostojnih oddelkov za ženske, ki v mešanih oddelkih pogosto opravljajo »ženska gospodinjstva opravila« in so podvržene nasilju. Pravzaprav so vse predavateljice poudarjale pomen ženskega gibanja na socialno področje (gl. Ramon, *Perspectives in Social Work* 1995), pomen ustanavljanja ženskih skupnostnih služb in ženske perspektive v raziskovanju in zgodovino-pisju. Sylvia Marcos, Birgit Rommelspacher in Liz Sayce so bile tudi same dolgoletne aktivistke na področju pravic žensk. Birgit Rommelspacher je še prav posebej poudarjala pomen socializacije za uveljavitev nezavednih struktur ženskega in moškega vzorca obnašanja. Tudi socialno delo ima, kot je pokazala njena raziskava, vse zametke ženske socializacije in ženskega obnašanja (tudi zato se mu pogosto odreka znanstvenost). Veliko socialnih delavk je želelo vstopiti v ta poklic zato, da se bodo v njem izpopolnile v tradicionalnih ženskih vlogah matere in skrbnice.

Torej je bilo pomembno vpeljati spol kot analitično kategorijo, ki ni nič manj pomembna kot druge uveljavljene socialne kategorije (razred, sloj, etnija, starost...). Socialno delo, ki ne upošteva razlik in je slepo za součinkovanje različnih devalviranih socialnih statusov na ljudi, ne postane samo slepo za različne potrebe, temveč tudi diskriminatorno. Šele upoštevanje spolnih, etničnih, starostnih, razrednih in drugih razlik je ključ za razumevanje tega, o čemer ljudje

govorijo, ko govorijo o svojih stiskah. Drugače postanejo nekateri klienti bolj »ljudje« kot drugi in eni postanejo bolj »enaki« kot drugi.

Ko se je seminar Ženske in moški v socialnem delu uveljavil v programu šole, smo se z rednimi študentkami in študenti ure dolgo pogovarjali o različnih sporočilih, ki jih kot deklace in dečki dobimo v času socializacije in ki vplivajo na naš odnos do ženskosti in moškosti. Neki študent je pripovedoval, kako je bil vse otroštvo priča očetovemu pretepanju mame. Neverbalno sporočilo, ki ga je dobil, je bilo, da ne sme nikoli udariti ženske. To danes odločilno vpliva na njegovo ravnanje z lastno agresivnostjo in jezo. Take osebne zgodbe študentov in študentk, ki potrdijo ali pa ovržejo znanstveno »objektivnost«, so bile zlasti pomembne za raziskovanje stereotipov, ki jih v praksi prenašamo na delo s klienti.

Prepričanje, ki ga srečamo v socialnem delu, da imajo moški in ženske enake potrebe, je posledica neznanja in pomanjkljivega raziskovanja, pa tudi zavestnega zanikanja. Če potrebe niso raziskane, ostanejo nevidne. Študij potreb je odkril, da je mogoče govoriti o moških in

ženskah zgolj kot o analitičnih kategorijah, ko pa pridemo na področje prakse, moramo upoštevati najrazličnejše skupine žensk in moških, ki imajo povsem specifične potrebe.

Razmere »spolne slepote« so se začele proti koncu študija v marsičem spreminjati. Nekatero študentko in študenti so se bili pripravljeni soočiti s svojimi spolnimi stereotipi in seksizmi, nekaj študentk je postalo aktivnih v različnih ženskih skupinah, ki se ukvarjajo z duševnim zdravjem žensk, in s političnim delom na področju izboljšanja ženskih pravic (Ženska svetovalnica, Skupina za raziskovanje in uresničevanje psihosocialnih potreb žensk MODRA). Številne socialne delavke so razširile svoj pogled na ženske kot na matere in začele upoštevati nasilje kot enega najpomembnejših elementov neenakosti, ki jo ženske doživljamo v jedrnih družinah. Za večino Tempusovih študentk in študentov je postalo pomembno, kako določene spremembe v psihosocialnih službah vplivajo na moške in kako na ženske, in za večino je postala antiseksistična praksa načelo kvalitete dela z ljudmi.